

Dorota Paško-Koneczniak

Toruń, Uniwersytet Mikołaja Kopernika

**ZAPOŻYCZENIA Z JĘZYKA POLSKIEGO
ZWIĄZANE Z WYGLĄDEM ZEWNĘTRZNYM,
ODZIEŻĄ I OZDOBAMI
W ROSYJSKIEJ GWARZE STAROBRZĘDOWCÓW
Z OŚRODKA SUWAŃSKO-AUGUSTOWSKIEGO**

**Polish Loan Words Related to Physical Appearance, Clothes
and Ornaments in the Russian Dialect Used by the Old Believers
from the Suwałki-Augustów Region**

ABSTRACT: The aim of the article is to present loan vocabulary connected to clothes and ornaments. The Old-Believers' dialect is subject to Polish interference on the lexical level because vocabulary is the linguistic element which is changing most rapidly. The dialect studied is situated in the Polish linguistic environment and thus it is isolated due to its lack of territorial contact with the Russian language. It belongs to the so-called Pskov group – the western Central Great Russian *akanie* dialects. Since the 1950s, when research into the dialect was initiated by Iryda Grek-Pabisowa and Irena Maryniakowa, the biggest increase in loan words has been noticed in the vocabulary related to health, jobs, clothes and ornaments, and the expressions used to refer to the new reality: the progress of civilisation, education, transport and agriculture. The lexemes borrowed are subject to various adaptation processes, for example, phonetic, stress-pattern, morphological or derivational ones.

KEYWORDS: Old Believers, loan words, bilingualism, Suwałki-Augustów Region, interference

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie dynamiki zmian w zakresie funkcjonowania zapożyczeń z języka polskiego związanych z wyglądem zewnętrznym, odzieżą i ozdobami w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców. Leksemy zapożyczone zostaną zilustrowane kontekstami, w których wystąpiły, informacją o przynależności pokoleniowej informatora i lokalizacji geograficznej. Jeśli odnotowane zapożyczenia zosta-

ły zarejestrowane w *Słowniku gwary starowierców mieszkających w Polsce*¹ to taka informacja również będzie odnotowana. Wykscerpowane jednostki leksykalne będą uporządkowane według występowania w poszczególnych pokoleniach. Uporządkowanie leksemów pod kątem przynależności pokoleniowej pozwoli zobaczyć, które z nich funkcjonują w pokoleniu młodszym, a które z nich weszły także do języka pokolenia starszego i średniego. Dzięki przywołaniu ilustracji kontekstowych, w jakich wystąpiły rozpatrywane leksemy można określić sposoby ich adaptacji do gwary. Zaprezentowany w artykule materiał nie stanowi pełnego zbioru leksyki związanej z wyglądem zewnętrznym, odzieżą i ozdobami, może jednak zostać potraktowany jako jego spora część.

Starobrzędowcy są potomkami Rosjan-starobrzędowców, którzy oddzielili się od Cerkwi prawosławnej w drugiej połowie siedemnastego wieku². Obecnie starobrzędowcy mieszkają w wielu krajach poza Rosją, m.in. na Litwie, Łotwie, w Estonii, Bułgarii, Niemczech, Polsce, Australii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Argentynie, Urugwaju, Boliwii, Brazylii, Rumunii. Rosyjskie gwary starobrzędowców funkcjonujące w obcym otoczeniu językowym zachowały wiele cech dialektalnych, które dziś nie są już spotykane w gwarach na terytorium Rosji³.

W Polsce starobrzędowcy mieszkają głównie w regionie suwalsko-augustowskim, we wsiach: Gabowe Grądy i Bór, a także w Augustowie i Suwałkach. W literaturze przedmiotu z lat 80. i 90. stosowany jest podział na trzy ośrodki: suwalsko-sejneński, augustowski i mazurski⁴. Starobrzędowcy zamieszkują także wiele innych miejscowości województwa podlaskiego. Są to: Białystok, Białobrzegi, Blizna, Buda Ruska, Hołny Wolmera, Leszczewo, Nowinka, Płociczno, Wodziłki. Obecnie tylko region suwalski i augustowski stanowią stosunkowo liczne skupiska⁵. Według Michała Głuszkowskiego „całkowitą liczbę polskich starobrzędowców należałoby szacować na nie więcej, niż 1000 osób, z czego w woj. podlaskim zamieszkuje około 90%”⁶. Jak podaje Iryda Grek-Pabisowa, na terenach Suwalszczyzny starobrzędowcy osiedlali się już przed rokiem 1779, również w tym czasie pojawiły się osady

¹ I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.

² A. Zielińska, *Wielojęzyczność starobrzędowców mieszkających w Polsce*, Warszawa 1996, s. 9.

³ Л.Л. Касаткин, *Сохранение в говорах старообрядцев диалектных черт прошлых эпох*, [w:] *Русские старообрядцы. Язык. Культура. История*, Москва 2013, s. 424–442.

⁴ Ibidem, s. 28; I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Słownik...*, s. VI.

⁵ М.А. Глушковски, *Территориальная разновидность говора польских старообрядцев (на примере избранных идиолектов сувальского и августовского регионов)*, [w:] *Starobrzędowcy za granicą*, Toruń 2010, s. 179.

⁶ M. Głuszkowski, *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności starobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń 2011, s. 26; por. С. Гжибовский, М. Глушковский, *Социолнгвистическая ситуация старообрядцев в деревнях Габове Гронды и Бур (Польша)*, [w:] *Русские старообрядцы. Язык, культура, история. Сборник статей к XIV Международному съезду славистов*, Москва 2008, s. 205.

rosyjskie w północnej części powiatu augustowskiego⁷. Z kolei we wsiach Gabowe Grądy i Bór, czyli w południowej części powiatu augustowskiego, staroobrzędowcy osiedlali się dopiero po roku 1865⁸. W powiecie augustowskim kilka pierwszych osiedli staroobrzędowych pojawiło się pod koniec XVIII wieku⁹.

Z badań Grek-Pabisowej wynika, że w większości cechy gwary starowierców mieszkających w Polsce pokrywają się z cechami grupy zachodniej środkow Wielkoruskich gwar akających¹⁰. Badaczka odnalazła największą ilość cech obecnych w gwarze staroobrzędowców w środkowej części grupy gwar pskowskich przylegających do narzecza południow Wielkoruskiego, zauważając przy tym w gwarze starowierców wiele cech charakterystycznych dla północnej części grupy zachodniej gwar narzecza południow Wielkoruskiego¹¹. Gwara staroobrzędowców znajduje się w polskim otoczeniu językowym i jest gwarą wyspą, ponieważ nie ma kontaktu terytorialnego ze swym językiem ogólnonarodowym¹². Do cech wspólnych z gwarami grupy pskowskiej należą m.in. silne jakanie, występowanie samogłoski protetycznej przed sonornymi, wspólna forma narzędnika i miejscownika przymiotników i zaimków o akcentowanej końcówce *-im*, *-ym*, identyczność końcówek celownika, dopełniacza i miejscownika liczby pojedynczej rzeczowników na *-a*, stopień wyższy przymiotników z sufiksem *-oś*¹³.

Głuszkowski zauważa, że

na początku XXI wieku staroobrzędowcy regionu suwalsko-augustowskiego w dalszym ciągu stanowią wyspę gwarową, choć wstąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku, a później przystąpienie do układu z Schengen, znoszącego kontrolę graniczną pod koniec 2007 r. znacząco ułatwiło kontakty ze starowiercami w krajach

⁷ I. Grek-Pabisowa, *Światowe migracje staroobrzędowców (od wieku siedemnastego do czasów współczesnych)*, [w:] *Staroobrzędowcy: szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa 1999, s. 20.

⁸ Ibidem.

⁹ I. Grek-Pabisowa, *Zarys dziejów staroobrzędowców w Polsce*, [w:] *Staroobrzędowcy: szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa 1999, s. 58.

¹⁰ I. Grek-Pabisowa, *Rosyjska gwara starowierców w województwach olsztyńskim i białostockim*. Wrocław, Warszawa 1968, s. 167.

¹¹ Ibidem.

¹² M. Głuszkowski, *Zachowane cechy dialektalne oraz wpływy polskie w rosyjskiej gwarze przedstawiciela starszego pokolenia staroobrzędowców regionu augustowskiego*, „Acta Baltico-Slavica” 2010, nr 34, s. 158; I. Grek-Pabisowa, *Słownictwo rosyjskiej wyspy gwarowej staroobrzędowców mieszkających w Polsce: rozwój i stan dzisiejszy*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 8; D. Paško-Konecniak, *Wpływ polszczyzny na zasób leksykalny rosyjskiej gwary staroobrzędowców na Suwalszczyźnie*, Toruń 2011, s. 35.

¹³ I. Grek-Pabisowa, *Rosyjska...*, s. 170; D. Paško-Konecniak, *Wpływ...*, s. 30–32; por. W. Kuraszewicz, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*. Warszawa 1954; Р.И. Аванесов, *Очерки русской диалектологии*, Москва 1949; Р.И. Аванесов, В.Г. Орлова, *Русская диалектология*, Москва 1965.

bałtyckich. Jednakże wieloletnia izolacja staroobrzędowców w Polsce od ich współwyznawców na Litwie, Łotwie i w Estonii sprawia, że jeszcze nie nastąpiło masowe ożywienie stosunków¹⁴.

Określając charakter dwujęzyczności staroobrzędowców mamy do czynienia z bilingwizmem o charakterze dyglosyjnym, ponieważ od kilku pokoleń gwara obsługuje sferę życia prywatnego, rodzinno-sąsiedzkiego, a do kontaktów zewnętrznych (z kimś obcym lub osobami stojącymi wyżej w hierarchii społecznej, np. lekarz, nauczyciel) używa się języka polskiego¹⁵.

Badana gwara podlega interferencji ze strony języka polskiego szczególnie na poziomie leksykalnym, ponieważ to właśnie leksyka jest tym elementem języka, który zmienia się najszybciej¹⁶. Zdaniem Grek-Pabisowej, dla gwary „każda innowacja w rzeczywistości rodzi nowy wyraz lub dostosowuje do niej wyraz stary (przez zmianę czy dodanie znaczenia). I odwrotnie – każdy zanik jakiejś części rzeczywistości powoduje z czasem zanikanie słów lub przechodzenie ich do zasobu pasywnego”¹⁷. Proces ów można szczególnie obserwować w gwarach, ponieważ „gwara, nie posiadając formy pisemnej, nie ma środków do zachowania tych elementów języka, które nie mają już oparcia w rzeczywistości”¹⁸. W gwarze staroobrzędowców wyszły z użycia m.in. następujące leksemy: *gum 'ak*¹⁹ ‘gumiak – o wozie’, *dravn'ak* i ‘drewniaki – o obuwiu’, *kl'ap'ačka* ‘klepaczka do lnu’, *vaz'ak* ‘wozak – człowiek wożący mleko do mleczarni’²⁰.

Grek-Pabisowa zaznacza, że „nowe elementy rzeczywistości, które przynosi życie codzienne, zanim zostaną dokładnie uświadomione przez nosicieli gwary i osadzone w ich systemie językowym, są przyjmowane wraz z nowymi nazwami, często bardzo i w różny sposób zniekształconymi”²¹. Stan dzisiejszy słownictwa gwary staroobrzędowców uzależniony jest od wielu czynników językowych i po-

¹⁴ M. Głuszowski, *Socjologiczne...*, s. 30; D. Paško-Koneczniak, *Osobliwości funkcjonowania gwar wyspowych (na marginesie badań rosyjskiej gwary staroobrzędowców w ośrodku suwalsko-augustowskim i polskiej gwary mieszkańców Wierszyny na Syberii)*, „Acta Baltico-Slavica” 2012, nr 36, s. 42.

¹⁵ D. Paško-Koneczniak, *Wpływ...*, s. 44.

¹⁶ Zob. ibidem, s. 131–184; D. Paško-Koneczniak, *Słownik zapożyczeń polskich w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców z regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń 2016.

¹⁷ I. Grek-Pabisowa, *Słownictwo...*, s. 7; por. O.Г. Ровнова, «Полиглоты поневоле»: языковая ситуация в старообрядческих общинах Южной Америки, [w:] *Staroobrzędowcy za granicą*, Toruń 2010, s. 153–155; O.Г. Ровнова, И.П. Кюльмоя, *Говоры староверов в современной Эстонии*, [w:] *Русские старообрядцы. Язык. Культура. История*, Москва 2008, s. 296–297.

¹⁸ I. Grek-Pabisowa, *Słownictwo...*, s. 7.

¹⁹ Do zapisu rosyjskiej gwary staroobrzędowców została zastosowana uproszczona transkrypcja fonetyczna.

²⁰ D. Paško-Koneczniak, *Wpływ...*, s. 102.

²¹ I. Grek-Pabisowa, *Słownictwo...*, s. 7.

zajęzykowych²². Na wzrost zapożyczeń z języka polskiego wpływają m.in. rozwój techniki, bilingwizm, polskie szkolnictwo i administracja, łatwy dostęp do mediów, praca w mieście, małżeństwa mieszane z katolikami, stopniowe wypieranie gwary przez polszczyznę i brak nazw na nowe desygnaty²³.

Począwszy od lat 50. XX w., czyli od czasu badań prowadzonych przez Grek-Pabisową i Maryniakową, największy wzrost zapożyczeń nastąpił w słownictwie z zakresu zdrowia (*cukš'lyca* 'cukrzyca'), nazw zawodów (*prakur'atar* 'prokurator', *lešń'ličyj* 'leśniczy'), nazw odzieży i ozdób (*branzal'eta* 'branzoleta', *sp'odñi* 'spodnie'), nazw nowych realiów związanych z postępem cywilizacyjnym (*kam'urka* 'pot. komórka, lit. telefon komórkowy', *lad'ufka* 'łodówka'), oświaty (*agulñ'ak* 'pot. ogólniak, lit. liceum ogólnokształcące', *zavad'ufka* 'pot. zawodówka, lit. szkoła zawodowa'), transportu (*samax'ot* 'samochód'), rolnictwa (*l'onka* 'łaka', *stad'ola* 'stodoła')²⁴. Wzrost zapożyczeń z języka otoczenia obserwuje się praktycznie we wszystkich gwarach pozostających w izolacji²⁵.

Zapożyczane słownictwo podlega różnym procesom adaptacyjnym, a mianowicie adaptacji akcentuacyjnej (zachowując swój penultymatyzm lub tracąc go na rzecz akcentuacji rosyjskiej), fonetycznej (następuje zmiana artykulacji samogłosek i/lub spółgłosek), derywacyjnej (adaptacja prefiksów i sufiksów do gwary) i morfologicznej (odmiana zapożyczonego leksemu zostaje podporządkowana paradigmatowi gwarowemu)²⁶.

²² Zob. ibidem, s. 8.

²³ D. Paško-Konecniak, *Wpływ...*, s. 102; por. I. Masojć, *Słownictwo gwar polskich na Litwie, jego funkcjonowanie i zróżnicowanie geograficzne*, [w:] *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006, s. 50.

²⁴ Zob. D. Paško-Konecniak, *Wpływ...*, s. 100–103; D. Paško-Konecniak, *Osobliwości...*, s. 44; D. Paško-Konecniak, *Słownik...*, s. 21–166; D. Paško-Konecniak, *Dynamika zmian w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w ośrodku suwalsko-augustowskim*, „Zeszyty Łużyckie” 2011, t. 45, cz. 1, s. 118–126; Д. Пасько-Конечняк, *Функционирование административной и школьной терминологии в русском говоре старообрядцев, проживающих в сувалско-августовском регионе Польши*, [w:] *Русские старообрядцы. Язык, культура, история. Сборник статей к XV Международному съезду славистов*, Москва 2013, s. 390–400.

²⁵ Por. A. Krawczyk, *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*, Warszawa 2007.

²⁶ D. Paško, *Adaptacja akcentuacyjna zapożyczeń z języka polskiego do rosyjskiej gwary staroobrzędowców w ośrodku augustowskim*, [w:] *Staroobrzędowcy za granicą*, Toruń 2010, s. 181–188; D. Paško-Konecniak, *Wpływ...*, s. 84–99; D. Paško-Konecniak, *Problematyka akcentuacji w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców (region suwalsko-augustowski)*, „Acta Baltico-Slavica 2013, nr 37, s. 277–286; D. Paško-Konecniak, *Предварительные замечания об акцентуации существительных в русском говоре старообрядцев, проживающих в сувалско-августовском регионе*, [w:] *Rosja w dialogu kultur*, t. I. Toruń 2015, s. 89–100; por. J. Rieger, *Białorutenizmy i rusycyzmy w gwarach polskich na Litwie*, [w:] *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006, s. 109–115.

W zgromadzonym materiale zostały wyróżnione nazwy związane z wyglądem zewnętrznym człowieka, nazwy kolorów, nazwy związane z odzieżą, nazwy biżuterii i innych ozdób. Przedstawiony poniżej materiał został wyekscerpowany ze *Słownika zapożyczeń polskich w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców z regionu suwalsko-augustowskiego* (2016)²⁷. Każdy leksem zapożyczony prezentowany jest wraz z informacją gramatyczną²⁸, odpowiednikiem polskim i ilustracją kontekstową zawierającą także informację o regionie²⁹ i pokoleniu³⁰. Zapożyczone leksemy podlegają adaptacji do gwary w różnym stopniu, najczęściej jest to adaptacja morfologiczna polegająca na przystosowaniu do rosyjskiego paradygmatu gwarowego.

I. Klasyfikacja tematyczna zapożyczeń

Nazwy związane z wyglądem zewnętrznym człowieka

agr'afka *f* (*por* SGS³¹ A agr'afкѣ || gr'afкѣ) 'agrafka' Staraabr'latcy dałžny' pła'ok' nē zav'azyvać na uź'oł, no zašp'il'ić pr'ik'ołkaj agr'afkaj AI; Tag zav'azyvajecca agr'afkaj patšp'il'ivajecca AI

andul'acyja³² || **ondul'acyja*** *f* 'trwała ondulacja' Andul'acyji nē ź'elajće AI; Andul'acyji ź'elac, apstr'ig'ac, k'ucić, č'ub'ik'i zakr'učyvać, j'eta pap'y kad'aści br'al'i vyk'idyval'i AI; Nē m'ožna str'ič, nē m'ožna ondul'acyju ź'elac AI; Uź'el'ź'el'ala ondul'acyju AI

fryz'ura* *f* 'fryzura' Ž'ž'el'al'i fryz'uru, skaz'al'i nu nē b'užeš tak'aja b'abuška AI

gal'icca *inf* (SGS S) 'golić się' On nē gal'il'iša, no my g'ol'imša AIII

²⁷ Słownik jest wynikiem badań autorki nad rosyjską gwarą staroobrzędowców prowadzonych w latach 1998–2015. Badania prowadzone były przez pracowników, doktorantów i studentów Katedry Filologii Słowiańskiej UMK pod kierownictwem prof. Stefana Grzybowskiego. Materiał językowy zgromadzony został w postaci nagrań (około 350 godzin) i ankiet socjolingwistycznych. Wywiady dotyczyły życia codziennego, pracy, historii, kultury i tradycji staroobrzędowców.

²⁸ W przypadku rzeczowników następuje informacja o rodzaju gramatycznym, a w przypadku czasowników informacja o aspekcie.

²⁹ Lokalizacja geograficzna obejmuje dwa regiony i oznaczana jest dwoma skrótami: S – region suwalsko-sejneński (obejmuje miasta Suwałki i Sejny oraz wsie Płociczno, Wodziłki, Budę Ruską, Hołny Wolmera, Sztabinki) i A – region augustowski (obejmuje miasto Augustów oraz wsie Gabowe Grądy, Bór, Szczepkę, Strękowiznę, Bliznę, Białobrzegi, Nowinkę).

³⁰ Klasyfikacja pokoleniowa obejmuje trzy pokolenia z uwzględnieniem dzieci: pokolenie I – powyżej 56 lat; pokolenie II – 31–55 lat; pokolenie III – 15–30 lat; pokolenie IIIId – dzieci do 15 lat.

³¹ SGS – skrót oznacza *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce*.

³² Gwiazdka oznacza, że forma podstawowa nie wystąpiła w wypowiedzi, a została zrekonstruowana na podstawie form zależnych. W formach podstawowych zapożyczonych leksemów [I] i [I'] traktowane są jako funkcjonalnie tożsame, są one natomiast rozróżniane w przytaczanych kontekstach. Zob. D. Paśko-Koneczniak, *Słownik...*, s. 15.

g'umka* *f* ‘gumka’ M'ajet krem'ovuju op'asku k vłas'am, b'lelju g'umku k vłas'am
AIII

k'apći* *pl* ‘kapcie’ D'aże k'lapćef ñe dad'ud d'obryx SI

ozd'ob'icca* *perf* ‘ozdobić się’ Pr'lama t'olka tak ozd'ob'icca, tak už'e b'es ñičev'lo
AII

pasav'ać *inf* (SGS MS) ‘pasować, nadawać się’ M'aži pas'ujet p'at'ok AI;

rosčoxr'acca* *perf* ‘rozczochrać się’ 'Eta struj był tak'oj pomarańč'ovy, odbłask'ovyj,
rosčoxr'alaś AIIId

soč'efka* *f* ‘soczewka’ Soč'efku sm'leñival'i drug'uju AI

šč'uplyj* *adj* ‘szczupły’ Ty šč'upłaja AI; Jan'a tak'aja m'ałaja, šč'upłaja AI

um'enś'onyj *adj* ‘umięśniony’ Jon um'enś'onyj AIII

ur'oda* *f* ‘uroda’ Pa p'apy ur'odu v'zał i spryt AIII

uśm'exn'entyj* *adj* ‘uśmiechnięty’ Jeśca uśm'exn'entyja AIIId

v'ark'oč*³³ ‘warkocz’ I zapl'at'al'i vark'očy i zav'lazyval'i p'at'ok SI

vygl'ond'ać* *inf* ‘wyglądać’ O tak o vygl'ond'ajet m'ityje xar'ošyje AI

zgr'abnyj* *adj* ‘zgrabny’ Tak'aja by'ła kraš'ivaja, tak'aja by'ła zgr'abnaja AI

Nazwy kolorów

bronz'ovyj *adj* (*por* SGS M branz'ovyj) ‘brązowy’ Dom'ín'ika m'ajed bronz'ovyje
v'olasy AIII; Štan'y m'ajed bronz'ovyje, bać'ink'i čornab'lelyje AIII; M'ajet
č'ornyje bać'ink'i i bronz'ovyje v'olasy AIIId; 'Etat m'ajed bronz'ovyju bl'uzu,
'etat ñeb'leskyju bl'uzu AIIId

granat'ovyj *adj* ‘granatowy’ Granat'ovyja nag'a by'ła SI; M'og'ed być i granat'ovyj,
m'og'ed być i j'asnyj SI; Ñe kr'asnyj t'olka č'ornyj, m'ožet kak'ojta granat'ovyj AI

kalar'ovyj || **kolor'ovyj** *adj* (*por* SGS A k'ar'ovy) ‘kolorowy’ K'am'il až'etyj
f kolor'ovuju maryn'arku i b'lelju koš'ulku i č'ornyje štan'y AIIId; Skr'omna
n'ada v mal'leñnuju xaz'ić, vot v nas to tož b'yl'i f tak'ix kol'or'ovyx ś č'et'am
spadn'icax AI; M'ajed bl'uzu ñeb'leskuju, a ja m'aju tak'ije kol'or'ovyje okul'ary
AIIId

ñeb'leskyj* *adj* (SGS A) ‘niebieski’ M'ajed bl'uzu ñeb'leskuju AIIId; 'Etat m'ajed
bronz'ovyju bl'uzu, 'etat ñeb'leskyju bl'uzu AIIId; M'ajet kr'asnuju suk'lenku
i ñeb'lesk'yje štan'y AIIId

odblask'ovyj *adj* ‘odblaskowy’ 'Eta struj był tak'oj odbłask'ovyj AIIId

³³ W rekonstruowanych formach podstawowych powstają wątpliwości co do miejsca akcentu, dlatego w przypadku hipotetycznych wariantów akcentuacyjnych za słownikiem wskazywane są dwie możliwości akcentuacji – jedna wynikająca z akcentuacji polskiej, a druga z prawdopodobnej adaptacji zgodnej z akcentuacją rosyjską. Zob. D. Paško-Konecniak, *Słownik...*, s. 17.

Nazwy związane z odzieżą

ćux *m* (*por* SGS *M c'uxy lm* 'ciuchy') 'ciuch' *Kak* łučšy*j* ćux to n'ada mnog zapłać'ić AIII; *Ć*uxy kup'łıła f šk'olu AIII; *Pa* zak'upy paj'lexal'i, nakup'łal'i ćuxaf AII; *Pr*'is'łıła mnog fajnyx ćuxaf, perf'umaf, apar'at, r'oznyje ćuxy AIII*d*; *V*'yćanuła ćux'ı AI

ćuxal'and'ija *f* 'sklep z używaną odzieżą, *pot* ciucholand' *Na* ćuxal'and'iji rab'otajet AIII

źur'avyj* *adj* 'ażurowy' *Paży*ćyła at koleż'ank'ı i tak'oj struj komp'el'ovyj i tak'uju łetu, tak'uju źur'avuju bl'usku AIII

źurka *f* (SGS *S*) 'dziurka' *Tut* tak'aja ig'olka ż źurkaj AI

fartuś'ok* *m* 'fartuszek' *Śav*'odna to ja saš'ju sab'le sa dva fartuś'ka AI; *M*'ajut tak'ıje fartuś'ı AIII

f kr'atku 'w kratkę' *Na* rukav'ax m'ajet tak'uju f kr'atku koś'ulku i m'ajet neb'leskyje štan'y AIII*d*

gars'onka *f* 'garsonka' *F*šo xar'ošyje v'lešcy, j'eta o gars'onka AI; *Ja* gavar'lu gars'onkaf, st'olka k'oftaf AI; *Iż*'od do ħurt'ovni i nab'er'ot aš čet'yr'e p'az' gars'onkaf AI

kam'iz'elka* *f* (SGS *A*) 'kamizelka' *T*'ata m'ajet kam'iz'elku AIII*d*

kapel'uśik* *m* 'kapelusik' *S* am'ler'ik'ı i šestr'a pr'is'łıła to suk'lenećkaf tak'ıx kraš'ıvyx, to łoje, to p'łašcykaf, to tak'ıx kapeluś'ikaf, nu AI

kaś'ulka* || **koś'ulka*** *f* 'koszulka' *Sab*'ačka ješč'lo ješč na kaś'ulk'ı AIII; *M*'ajet koś'ulku tak'uju żel'onuju AIII; *Na* rukav'ax m'ajet tak'uju f kr'atku koś'ulku i m'ajet neb'leskyje štan'y AIII*d*; *K*'am'ıl aź'etyj v b'lełuju koś'ulku i ć'ornyje štan'y AIII*d*; *M*'ama x'ozit f koś'ulk'ı i f štan'ax AIII;

koś'ula* *f* 'koszula' *M*'ajed b'lełuju koś'ulu AIII

kraf'covaja* *f* 'krawcowa' *Kraf*ć'ovyje ješč m'ożet ne sum'ej'uścyje AI; *Ž*'lenščyny šjut, tak'ıje kraf'covyje j'ety AII

kr'av'at* *m* 'krawat' *Stara*abr'latecy ne m'ogut naś'ic krav'ata AIII

krav'lec *m* 'krawiec' *Krav*'lec šyl SI; *Š*'yl'ı kraf'cy, m'el'ı kraf'ca znak'omava, krav'lec my nazyv'al'ı SI; *N*'e była nam tak tr'udna, p'apa był kraf'com AI; *Š*jut f kraf'cax AI

kroj *m* 'krój' *N*'ašy st'aršyje l'ıużı m'ajut r'usk'ıje rub'ax'ı, kat'oryje m'ajut sp'ecjalnyj kraj AIII

m'ajtk'ı* *pl* 'majtki' *M*'ożna żyć, 'al'e m'ajtkaf ne k'up'ıš AI

maryn'arka* *f* 'marynarka' *K*'am'ıl aź'etyj f kolor'ovuju maryn'arku AIII*d*

nag'afka* *f* 'nogawka' *F* štan'ax iź'oś, nag'afk'ı n'ada patkas'ać AI

p'łaščyk* *m* 'płaszczyk' *S* am'ler'ik'ı i šestr'a pr'is'łıła to suk'lenećkaf tak'ıx kraš'ıvyx, to łoje, to p'łašcykaf AI

ram'lončka* *n* 'ramiączko' *Š*'yl'ı, ł'olka ram'lončk'ı pr'ıšyv'al'ı AI

rasp'orek *m* 'rozporek' AI

renk'avek *m* 'rękawek' V n'ašu mal'leńnuju n'ada pr'ixaż'ić v dołg'ix j'upkax, m'eć płat na głav'e, z dług'im renkafk'om bl'usk'i AIII

spad'enk'i* || **spod'enk'i*** *pl* 'spodenki' Ž'enščyny x'ożat f kar'otk'ix j'upkax, f kar'otk'ix spad'enkax AIII; Jan'y pr'ix'ożut, raż'ż'enucca i f spod'enkax jan'y už'e tak o ne vajd'ut v b'ajńu AIII

spadń'lica *f* (SGS MA) 'spódnica' Spadń'lica dl'innaja pa k'ostk'i AIII; K'ofta i spadń'lica, nu m'eš'ok 'leta, r'em'eš'ok AIII; Fp'er'eż'i śiż'it maż'ena aż'etaja f kr'asnuju koš'ulku i č'ornuja v b'leŷje kr'opk'i spadń'lica AIII_d; K'lup'iš i spadń'licu i k'oftu i fšo AI; Nażej'u dl'inń'ejšuju spadń'licu AI; Za spadń'licu čeć'f'ortyj ź'erżycca AI; Ja v mal'leńnu aż'eju dl'innyju č'ornuju j'upku, spadń'licu AII; Sab'le saš'ju spadń'licu, k'oftu, 'al'e kad'aš'ci kak ma'łodaja by'ła, to ja š'yla AI; Nu, spadń'licu i kak'ujuta bl'usku AIII; Tak'ije spadń'licy dałg'ije AI; Skr'omna n'ada v mal'leńnuju xaż'ić, vot v nas to toż b'yl' i f tak'ix kol'or'ovyx ś'č'et'am spadń'licax AI

spadń'ička *f* 'spódniczka' Spadń'ička gar'ast kar'oćeńkaja AI; Už'e płat'ok patšp'il'enyj i f spadń'ičk'i narm'alna AI

sp'odńi* *pl tant* 'spodnie' Ńe m'ajet sp'odńef AIII_d

struj komp'el'ovyj *m* 'strój kąpielowy' Pażyč'yla at koleż'ank'i tak'oj struj komp'el'ovyj AIII

suk'lenečka* *f* 'sukieneczka' S am'er'ik'i śest'r'a pr'is'łała suk'lenečkaf tak'ix AI

suk'lenka (SGS MA) *f* 'sukienka' Jan'a pag'łaż'it, 'albo kak'uju suk'lenku čy što AI; Kak ma'lad'uju ażej'ut f suk'lenku jej ażej'ut fat'u AI; N'osim štan'y, škarp'ety, bl'usku, suk'lenku AIII; M'ajet kr'asnuju suk'lenku i ne b'esk'ije štan'y AIII_d; Suk'lenku, štop n'ovuju j'letym r'eb'latam, k'etaj s'amaj suk'lenk'i štońib'uc ššyc AI; Ma'łodaja v b'leŷaj dl'innaj suk'lenk'i i fat'a AI

sut'anna* *f* 'sutanna' B'utta v vas k'sonc m'ajet 'etu tak'uju sut'annu č'ornuju AI

š'lafr'ok* *m* 'szlafrok' Nu tap'ler' in'ače fšo, i š'lafr'ok'i i fšo AI; Kagd'ata rub'ax načn'yx ne m'lel'i i š'lafr'okaf AI

zap'in'anyj *adj* 'zapinany' Tak'oj zap'in'anyj na j'etam na guź'ičku AI

Nazwy biżuterii i innych ozdób³⁴

abr'ončka* || **obr'ončka*** *f* 'obrączka' Napr'avdy m'ajeće abr'ončku, abr'ončku f karm'an fs'łaż'it, abr'ončku sxav'lał, už'e gź'eta v b'abay by'ł IA; Kłaż'oš obr'ončku, ceb'ul'u, l'alku IA;

³⁴ O nazwach ozdób kobiecych w gwarze staroobrzędowców Zabajkala pisze I.B. Baklanova. Zob. И.Б. Бакланова, *Наименования женских народных украшений в говоре старообрядцев (семейских) Забайкалья*, [w:] *Współczesne badania nad językiem rosyjskim i jego odmianami*, Toruń 2017, s. 241–255.

azd'oba* *f* 'ozdoba' 'Eta dl'a azd'oby t'olka AI; Fś'ak'ije azd'oby AIII
b'izut'er'ija³⁵ *f* 'biżuteria' Kolč'lyk'i napr'im'ler kłaśc, tam innuju b'izut'er'iju AI
braznal'eta* *f* 'bransoleta' Raz dast'ała c'ełuju b'anku branzal'etaf at xr'osnaj AI
branzol'etka* *f* 'bransoletka' Pr'iv'ez'ła branzol'etku śestr'ly tak'uju s muš'elek
 AIII d
kar'al'i pl 'korale' Kar'al'i m'ajut AIII
k'olč'lyk* *m* 'kolczyk' Ńi aź'in kolč'lykaf Ńe m'ajet v 'ušaš AI
łancuś'ok* *m* 'łańcuszek' Zn'ačyt sygn'etaf j'etyx, p'erść'onkaf, łancuś'of AI
p'erść'onak || **p'erść'onyk** *m* 'pierścionek' M'aješ na p'al'cu p'erść'onak AI; 'Eta
 j'eśca p'erść'onyk AIII d; Zn'ačyt p'erść'onkaf, łancuś'of tak što gavar'lit AI
s'lygn'et* *m* 'sygnet' Zn'ačyt sygn'etaf j'etyx, p'erść'onkaf AIII d

W poszczególnych grupach tematycznych odnotowano następującą liczbę leksemów zapożyczonych³⁶: nazwy związane z wyglądem zewnętrznym człowieka – 17 leksemów, nazwy kolorów – 5 leksemów, nazwy związane z odzieżą – 32 leksemy, nazwy biżuterii i innych ozdób – 10 leksemów. Najwięcej zapożyczeń w badanym kręgu tematycznym stanowią nazwy związane z odzieżą i wyglądem zewnętrznym człowieka. Obecność zapożyczeń z języka polskiego nie zawsze świadczy o nieznanomości gwarowych odpowiedników na określone desygnaty. Obok niektórych zapożyczeń z języka polskiego funkcjonują w gwarze ich rosyjskie odpowiedniki, np. *p'erść'onak* (*p'erść'onyk*) || *kalc'o*; *abr'ončka* (*obr'ončka*) || *kalc'o*; *łancuś'ok* || *cap'očka* (*c'epka*); *spad'ń'ica* || *j'upka*; *suk' 'enka* || *p'lat'je*; *agr'afka* || *šp' 'ilka*. Przystwojone przez gwarę wyrazy polskie nie są traktowane przez samych staroobrzędowców jako słowa obce, ale jako należące do ich gwary.

Wśród zgromadzonych zapożyczeń następujące leksemy zostały odnotowane w SGS: *agr'afka*, *bronz'ovij*, *čux*, *ž'urka*, *gal'icca*, *kalar'ovij*, *kam'iz'elka*, *neb' 'eskyj*, *pasav'ać*, *rosčoxr'acca*, *spad'ń'ica*, *suk' 'enka*. Liczba zapożyczeń odnotowanych w SGS wynosi 12, co oznacza, że 19% zapożyczeń z analizowanego zakresu tematycznego zostało zarejestrowanych już w czasie badań prowadzonych przez Grek-Pabisową i Maryniakową, czyli w latach 60. i 70. ubiegłego wieku.

Wykaz zapożyczeń z języka polskiego związanych z wyglądem zewnętrznym, odzieżą i ozdobami, które wyekscerpowano ze słownika liczy łącznie 64 leksemy. W całym słowniku zarejestrowanych zostało około 2200 leksemów zapożyczonych. Z analizy materiału wynika, że zapożyczenia związane z wyglądem zewnętrznym, odzieżą i ozdobami stanowią około 3% wszystkich zapożyczeń odnotowanych w słowniku.

³⁵ Leksem najprawdopodobniej został zapożyczony do gwary z języka polskiego, chociaż *бижутерия* istnieje w języku rosyjskim w znaczeniu 'sztuczna biżuteria'. Nie odnotowany w SGS, СРНГ (*Словарь Русских Народных Говоров*), ПОС (*Псковский Областной Словарь*).

³⁶ Wariant leksemu zapożyczonego nie jest traktowany jako odrębne zapożyczenie.

II. Klasyfikacja pokoleniowa zapożyczeń

Wykaz leksemów zapożyczonych z podziałem na pokolenia, w których funkcjonują

Pokolenie I	abr'ončka obr'ončka, agr'afka, andul'acyja ondul'acyja, azd'oba, b'izut'er'ija, ćux, źurka, fartuš'ok, fryz'ura, gars'onka, granat'ovyj, k'lapci, kapel'ušik, k'olč'lyk, krafc'ovaja, krav'ec, lancuš'ok, m'ajtk'i, nag'afka, pasav'ać, p'erść'onak p'erść'onyk, pl'aščyk, ram'ončka, rasp'orek, soč'efka, spad'n'ica, spad'n'ička, suk'lenečka, suťanna, šč'upłyj, šl'af'r'ok, v'ark'oč, vygl'ond'ać, zap'in'an'nyj, zgr'abnyj
Pokolenie II	ćux, krafc'ovaja, ozd'ob'icca, spad'n'ica
Pokolenie III	azd'oba, bronz'ovyj, ćux, ćuxall'and'ija, źur'av'ij, fartuš'ok, kar'al'i, kaš'ulka koš'ulka, koš'ula, kr'av'at, kroy, renk'avek, spad'enk'i spod'enk'i, spad'n'ica, struj komp'el'ov'ij, suk'lenečka
Pokolenie III d	braznal'eta, bronz'ov'ij, f'kr'atku, gal'icca, g'umka, kalar'ov'ij kolor'ov'ij, kam'iz'elka, kaš'ulka koš'ulka; maryn'arka, néb'es'kyj, odblast'ov'ij, p'erść'onak p'erść'onyk, spad'n'ica, sp'odni, suk'lenečka, s'lygn'et, um'enś'n'onyj, ur'oda, uśm'exn'entyj

Najmniej zapożyczeń w omawianym zakresie tematycznym (odnotowano cztery leksemy) funkcjonuje w gwarze informatorów w wieku 31–55 lat (pokolenie II). Z kolei najwięcej leksemów zapożyczonych odnotowano w pokoleniu I, III d i III. Ilość zapożyczeń funkcjonująca w najstarszym pokoleniu świadczy o dokonującej się transformacji leksykalnej gwary pod wpływem polszczyzny w swoistą polsko-rosyjską hybrydę językową³⁷.

Klasyfikacja pokoleniowa zapożyczonych leksemów pokazuje, że sześć wyrazów spośród sześćdziesięciu trzech odnotowanych w ramach badanego zakresu tematycznego funkcjonuje w więcej niż jednym pokoleniu.

Zaprezentowany materiał językowy świadczy o rozwoju i dynamice rosyjskiej gwary staroobrzędowców. Zapożyczenia z języka polskiego są w różnym stopniu zaadaptowane. Grek-Pabisowa w badaniach gwary staroobrzędowców wyróżniła tzw. asymilację całkowitą i częściową³⁸. Asymilacja całkowita zachodzi wówczas, gdy: a) każdemu dźwiękowi polskiemu odpowiada jego substytut gwarowy (*andul'acyji*), b) polskie afiksy zastępują ich gwarowe odpowiedniki (*p'erść'onak*

³⁷ Zob. С. Гжибовский, *Фонетические особенности русского говора старообрядцев в Польше*, „Humaniora: Lingua Russica. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика XIII. Развитие и вариантность языка в современном мире. I”, 2010, s. 44.

³⁸ I. Grek-Pabisowa, *Zapożyczenia w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w Polsce. I. Typy zapożyczeń i sposoby przyswajania wyrazów polskich*, [w:] *Staroobrzędowcy: szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa 1999, s. 224–226.

|| *p'ersć'onyk*), c) polskie końcówki fleksyjne zastąpione są przez ich substytuty gwarowe (*bronz'ovyje*), d) zapożyczone wyrazy odmieniają się według paradygmatów gwarowych jak wyrazy rodzime (*suk'lenečka*)³⁹. Z kolei asymilacja częściowa ma miejsce wówczas, gdy nie zachodzi któryś z warunków wymienionych przy asymilacji całkowitej⁴⁰.

Wykaz leksemów zapożyczonych funkcjonujących w więcej niż jednym pokoleniu

Pokolenie I i II	krafc'ovaja
Pokolenie I i III d	p'ersć'onak p'ersć'onyk
Pokolenie I, II i III	ćux
Pokolenie I, II, III, III d	spadń'ica
Pokolenie I, III, III d	suk'lenečka
Pokolenie III, III d	bronz'ovyj

Jerzy Obara, badając mechanizm zapożyczania z języka niemieckiego do gwar śląskich zwraca uwagę na odróżnienie zapożyczeń właściwych od okazjonalnych „bardzo istotne jest odróżnienie od siebie mających długą tradycję, silnie zaadaptowanych już zapożyczeń właściwych od pożyczek doraźnych”⁴¹. Do zapożyczeń doraźnych (okazjonalnych) w gwarze staroobrzędowców możemy zaliczyć, np. leksem *buty*, który został użyty przez informatora tylko raz.

Gwara staroobrzędowców potrafi nie tylko czerpać z polskiego zasobu leksykalnego, ale także zaadaptować zapożyczone leksemy do własnego systemu gwarowego⁴². Grek-Pabisowa, badając zapożyczenia z języka niemieckiego, zauważa, że „procesowi szybkiego i prawie powszechnego przystosowywania wyrazów obcych sprzyja elastyczność norm gwarowych, rozchwianie niektórych zjawisk (np. jakania) będące wynikiem warunków, w jakich istnieje gwara. Elastyczność gwary przejawia się także w tym, że jedna i ta sama pożyczka może funkcjonować w różnych wariantach fonetycznych czy słowotwórczych”⁴³, np. *abr'ončka* || *obr'ončka*, *kalar'ovyj* || *kolor'ovyj*, *p'ersć'onak* || *p'ersć'onyk*. W gwarze, oprócz zapożyczeń,

³⁹ Ibidem, s. 224–225.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ J. Obara, *Mechanizm zapożyczania z języka niemieckiego do gwar śląskich*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejniu*, Łódź 2002, s. 361.

⁴² Por. I. Grek-Pabisowa, *Zapożyczenia w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w Polsce. II. Typy zapożyczeń i sposoby przyswajania wyrazów niemieckich*, [w:] *Staroobrzędowcy: szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa 1999, s. 235.

⁴³ Ibidem, s. 236.

funkcjonują również kalki, np. *ub'ir'ać* 'ubierać' (*Kagd'a ja ub'ir'ała spadń'icu*) i hybrydy językowe (*ńemavl'eńec*), będące rezultatem polskiej interferencji.

Na podstawie klasyfikacji tematycznej materiału można zauważyć, że gwara staroobrzędowców jest otwarta na działanie języka polskiego w różnych sferach⁴⁴, przez co wzbogaca swój zasób leksykalny. Zapożyczenia związane z wyglądem zewnętrznym, odzieżą i ozdobami są w powszechnym użyciu tak młodszego, jak i starszego pokolenia staroobrzędowców, ale w gwarze funkcjonują również ich rosyjskie odpowiedniki.

⁴⁴ Tendencje rozwojowe słownictwa z zakresu nazw dotyczących wyglądu zewnętrznego, odzieży i ozdób są analogiczne do innych dziedzin życia, w których zaszły zmiany pod wpływem polskiego otoczenia językowego, kulturowego i społecznego (Zob. M.K. Grupa, *Wpływ języka polskiego na leksykę medyczną w gwarze staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, „Acta Baltico-Slavica” 2016, nr 40, s. 167–185. DOI: 10.11649/abs.2016.009; D. Paško-Konecniak, *Wpływ...*, s. 100–102; D. Paško-Konecniak, *Dynamika...*, s. 118–126).